

مردم سالاری دینی: مدلول در حال رخداد

دکتر گیتی پورزکی

معاونت پژوهشی

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی

وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

۱۳۹۹

تمامی حقوق این اثر محفوظ است. تکثیر یا تولید آن کلاً یا جزئاً، به هر شکل اعم از چاپ، فتوکپی، اسکن، صوت، تصویر یا انتشار الکترونیک بدون اجازه مکتوب از ناشر ممنوع است.

سرشناسه: پورزکی، گیتی، ۱۳۵۳-
عنوان و نام پدیدآور: مردم سالاری دینی: مدلول در حال رخداد/ گیتی پورزکی؛ ویراستار اعظم سلیمانی.
مشخصات نشر: تهران: پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی، معاونت پژوهشی، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری: ۲۲۹ ص: جدول، نمودار.
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۹۸۶-۹۳-۹
وضعیت فهرست نویسی: فیبا
یادداشت: کتابنامه.

موضوع: دموکراسی -- جنبه های مذهبی -- اسلام
موضوع: Democracy -- Religious aspects -- Islam
موضوع: دموکراسی -- جنبه های مذهبی
موضوع: Democracy -- Religious aspects
نامیه انفرادی: پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی. معاونت پژوهشی
ردیف کتابخانه کنگره: ۱۳۹۷/۴م۴/۱۴/ BP۷۳۰
رده بندی دیویی: ۲۹۷/۴
شماره کتابخانه ملی: ۵۴۶۶۰۳۱

کد/م ۳۰۲۸

پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی وابسته به مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

مردم سالاری دینی: مدلول در حال رخداد
نویسنده: دکتر گیتی پورزکی
مدیر آماده سازی: سیدمحمد حسینی
ویراستار: اعظم سلیمانی
صفحه آرایی و طرح جلد: زهرا شیرخانزاده
ناشر: معاونت پژوهشی، انتشارات پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی
شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۹۸۶-۹۳-۹
قیمت: ۴۸۰۰۰ تومان
شمارگان: ۱۰۰ نسخه
نوبت چاپ: اول
سال چاپ: ۱۳۹۹
لیتوگرافی، چاپ، صحافی: مؤسسه چاپ و نشر عروج
مراکز پخش:
فروشگاه شماره یک: خیابان انقلاب، بین ۱۲ فروردین و فخررازی، پاساژ ظروفچی
تلفن: ۶۶۴۹۳۰۸۱
دورنگار: ۶۶۴۰۰۹۱۵
تلفن: ۶۶۷۰۱۲۹۷
تلفن: ۶۶۴۰۴۸۷۳
تلفن: ۶۶۴۸۹۱۶۰
www.roujpub.com
فروشگاه شماره دو: خیابان انقلاب، چهار راه حافظ
امور نمایندگی ها و نمایشگاه ها
امور سفارشات و بازرگانی
فروشگاه مجازی مؤسسه عروج

نشانی: اتوبان تهران - قم، قبل از عوارضی، حرم مطهر امام خمینی، پژوهشکده امام خمینی (س) و انقلاب اسلامی
http://www.ri-khomeini.ac.ir : تارنما
info@ri-khomeini.ac.ir : پست الکترونیکی

فهرست مطالب

۱

دبیاجه

بخش اول: روش و نظریه

- ۸ روش تحلیل گفتمان
- ۱۰ روش تحلیل گفتمان لاکلا و موفه
- ۱۶ پرداخت یک مدل فرضی
- ۱۹ چرا مردم الاری؟
- ۱۹ مردم سالاری به مثابه خواست
- ۲۱ مردم سالاری به مثابه ضرورت
- ۲۴ به سوی کدام مردم سالاری
- ۳۵ خواست و ضرورت مردم سالاری در تاریخ فکری ایران معاصر
- ۴۵ چرا مردم سالاری دینی؟
- ۴۵ مردم سالاری دینی به مثابه یک ضرورت
- ۴۸ علل بیرون گفتمانی: شایع بودن انواع مردم سالاری
- ۵۰ علل درون گفتمانی: ظرفیت های دموکراتیک دین اسلام

بخش دوم: وجه ادراکی - شناختی تحکیم مردم سالاری دینی: تعلیق مدلولی و سرگردانی گفتمانی

- ۵۵ مردم سالاری دینی به مثابه دال مرکزین
- ۶۲ تخصیصات مدلولی حول مردم سالاری دینی
- ۶۶ قبض مردم سالاری دینی به مردم سالاری
- ۷۰ قبض مردم سالاری دینی به حکومت دینی
- ۷۱ مردم سالاری دینی، مدلولی در حال رخداد
- ۷۳ مدلول مردم سالاری دینی و تعلیق شناختی - ادراکی
- ۷۷ کوتاه سخن

بخش سوم: وجه ساختاری تحکیم مردم سالاری دینی: تعلیق مدلولی و سرگردانی ساختی

- ۸۰ وجه ساختاری تحکیم مردم سالاری دینی
- ۸۲ ساخت اقتصادی
- ۸۳ قبض مردم سالاری دینی به دموکراسی و اقتصاد در بازار آزاد
- ۸۵ مردم سالاری دینی و مدلول در حال رخداد و اقتصاد مستقل
- ۸۸ قبض مردم سالاری دینی به حکومت اسلامی و اقتصاد اسلامی
- ۹۰ مناقشه وجود یا فقدان ساختار اقتصادی مناسب مردم سالاری

ب / مردم سالاری دینی: مدلول در حال رخداد

۹۶	ساخت سیاسی
۹۹	ساخت سیاسی به لحاظ قوانین و نهادها
۱۰۷	قانون اساسی به مثابه دال شناور
۱۱۱	چالش های ساختار سیاسی
۱۲۰	ساخت فرهنگی - اجتماعی
۱۲۵	فرهنگ سیاسی در ایران
۱۲۹	جهانی شدن فرهنگ و تعلیق فرهنگی
۱۳۳	نگین فرهنگی: ساختار فرهنگی محدود، تبعی یا مشارکتی
۱۳۶	کوتاه سخن
	بخش چهارم: واکاوی حکیم مردم سالاری دینی: تعلیق مدلولی و آنتاگونیسم
۱۴۱	کارگزاری: مروجی و پند دودگاه
۱۴۴	کارگزاران فردی
۱۴۵	سنخ شناسی کارگزاران سیاسی در وجهه با مردم سالاری دینی
۱۴۵	نخبگان ناباور به مردم سالاری
۱۵۴	نخبگان سیاسی بی توجه به مردم سالاری دینی
۱۶۸	نخبگان سیاسی حامی مردم سالاری دینی
۱۸۱	سبک شناسی کردار گفتمانی نخبگان سیاسی در فرآیند گذار به مردم سالاری
۱۸۷	کردار گفتمانی در دهه شصت: دهه جنگ در بیرون، صلح در درون
۱۹۰	کردار گفتمانی در دهه هفتاد: ظهور شکاف ها و منازعات سیاسی
۱۹۹	کردار گفتمانی در دهه هشتاد: سیاست ورزی به سبک جنگ
۲۱۵	کوتاه سخن
۲۱۶	پایان سخن
	منابع و مآخذ
۲۲۱	منابع فارسی
۲۲۶	مقالات
۲۲۹	نشریات
۲۲۹	سخنرانی ها
۲۲۹	سایت ها
۲۳۰	منابع انگلیسی

دیباچه

انقلاب اسلامی از بحث گفتمان، یکی از مهم ترین انقلاب های دوره معاصر بوده است که با ساز و کاری نسبتاً آیم و سبز به پیروزی رسید. سه شعار استقلال، آزادی و جمهوری اسلامی را می توان به عنوان دال های اصلی گفتمان دموکراتیک انقلاب اسلامی معرفی کرد. در عین حال، ویژگی انحصاری بودن غیرقابل انکار انقلاب نیز از جمله خصوصیات منحصر به فرد در مقایسه با سایر انقلاب ها در تاریخ معاصر است. ترکیب «جمهوری اسلامی» خود، بیان عینیت یافته این خصوصیت دوجبهی است. مطالبه ترکیبی و تلفیقی همزمان از کنش گری مردم همراه با حفظ اجرای احکام دین در ایران، مطالبه ای است سابقه مند، که قدمت آن حداقل به دوران مشروطه می رسد. فرآیندهایی چون انقلاب مشروطه، تکاپوی فکری، سیاسی و هنری رهنفکران و فرهیختگان دهه چهل و پنجاه و سرانجام انقلاب ۱۳۵۷ علی رغم تفاوت هایشان، همگی نشان از خواست و تلاش جدی جامعه ایرانی برای تغییر نظام و ساختارهای اقتدارگرا داشت. دین و کنشگران ملهم از دین نیز در تمامی برهه های مهم تاریخ این سرزمین، نقش مهمی ایفا کرده اند. به بیان دیگر، در مطالبه تغییر ساختارهای اقتدارطلب ایران نه تنها نیروهای سکولار و لائیک، بلکه نیروهای دینی نیز شریک و سهیم بوده اند. برای مثال می توان به نقش آنها در انقلاب مشروطه، جنبش ملی شدن صنعت نفت و نیز مطالبه

روشنفکران دینی دههٔ چهل و پنجاه و سرانجام انقلاب ۱۳۵۷ اشاره کرد. هرچند بخشی از این کنشگران ملهم از دین که می‌توان از آنها تحت عنوان دین‌مداران سنتی نام برد، در این وادی جانب احتیاط و حتی نفی گرفته و آن را یک خواست تحریفی دانسته‌اند که در نهایت دین را از درون تهی می‌سازد، اما بخش مهمی از دین‌مداران در مطالبهٔ عمومی گذار از ساختارهای اقتدارگرایانه همراه بوده‌اند و آن را پاسخی مناسب برای خواست‌ها و نیازهای جامعهٔ مسلمان در عصر مدرن دانسته‌اند. از آیت‌الله نائینی و آخوند خراسانی تا روشنفکران دینی دههٔ چهل و پنجاه تا آیت‌الله طالقانی و بازرگان همگی را می‌توان در این طیف، گسترده قرار داد. با احتیاط و آگاهی می‌توان گفت تمامی این طیف، خواه‌ناخواه تلفیق و ترکیب بین مواضع دین و مطالبات آزادی‌خواهانهٔ عصر مدرن بودند.

به همین سبب، هرچند رازۀ مرکب مردم‌سالاری دینی، جدید و به تاریخ پس از انقلاب اسلامی مربوط می‌شود؛ اما به لحاظ محتوا، مطالبهٔ تمامی تاریخ معاصر ایران بوده و پس از گذشت قریب به دو قرن، همچنان مطالبهٔ سپهر اجتماعی، سیاسی و حتی شخصی در گفتمان جمهوری اسلامی باقی مانده است.

مدون کردن این مطالبه به شکل رسمی و به نام یک نظام سیاسی به انقلاب ۱۳۵۷ باز می‌گردد. با پیروزی انقلاب و برقراری جمهوری اسلامی و تدوین قانون اساسی سعی گردید این ترکیب شکل رسمی و نهادینه بیابد. اما این نهاد آمانا که بود و به تعبیر حافظ: «که عشق آسان نمود اول، ولی افتاد مشکل‌ها». به تعبیر برخی از کارشناسان و متفکران این حوزه، ایران در تاریخ معاصر خود و با انقلاب اسلامی، دو مرحله را در سه مرحله لازم برای رسیدن به مردم‌سالاری دینی را پشت سر گذارده است. مرحلهٔ اول، شکست رژیم اقتدارگراست که این مرحله با فروپاشی نظام پادشاهی به سرانجام رسید. مرحلهٔ دوم، تغییر و حرکت از ساختارها و فرآیندهای اقتدارگرا به ساختارها و فرآیندهای جدید است که این مرحله با انقلاب ۱۳۵۷ آغاز شد. اما مرحلهٔ سوم، زمانی رخ می‌دهد که این ساختارها و فرآیندهای جدید نهادینه و تثبیت شوند. به تعبیری، تحکیم، استقرار و بلوغ

مردم‌سالاری در مرحله سوم اتفاق می‌افتد (در مورد سه مرحله‌ای بودن گذار به مردم‌سالاری ر.ک: بشیریه ۱۳۸۴: ۵۷؛ ساعی و عبداللهی ۱۳۸۴: ۴). آنچه در این پژوهش به دنبال آن هستیم، به مرحله سوم مربوط می‌شود، سخت‌ترین مرحله از این دگردیسی که هنوز در مسیر آن قرار داریم.

در این راستا، پرسش اساسی پژوهش این است که مردم‌سالاری دینی به مثابه یک خواست دینی و تاریخی جامعه ایران، برای تحکیم، تثبیت یا بلوغ خود با چه چالش‌ها یا موانع روبرو بوده است؟ چرا این تثبیت انجام نشده؟ و در ضمن این چالش‌ها موجب چه عوارضی شده است؟

این پرسش را در بهر اندیشگی جامعه آکادمیک ایران سؤالی بدیع و تازه نیست، اما به واسطه اهمیت و سرریز اذهان برجسته‌ای را به خود مشغول کرده و مباحث اندیشگی و سیاسی جدی را برانگیخته و کتب و مقالات بسیاری در این باب نگاشته شده است که به فراخور بحث به برخی از آنها اشاره خواهیم نمود. این مباحث، همچنان زنده و پویاست و جامعه و ذهن سوژه ادیان را به خود مشغول کرده است.

در پاسخ، برخی بر علل ساختاری (اقتصادی، سیاسی یا فرهنگی) انگشت گذاشته و عدم شکل‌گیری ساختارهای مناسب را مانع تثبیت «مردم‌سالاری» و همچنین «مردم‌سالاری دینی» انگاشته‌اند. در حالی که برخی دیگر بر ملل کارگزارانه و سیاسی تأکید می‌کنند. این گروه متأخر معتقدند که ساختارهای مناسب نه به‌دین برای تثبیت و تحکیم مردم‌سالاری وجود دارد، اما اراده، خواست و تاکتیک‌های سیاسی مناسب اتخاذ نشده است. این پرسش هر چند ثابت، مستمر و دیرپاست، اما پاسخ‌های متعددی به این پرسش بسیار متنوع و متکثر بوده و اغلب دارای جامعیت نمی‌باشد. در تحلیل ما، نقطه شروع و تمرکز پاسخ به این پرسش، همین پاسخ‌های متنوع و متکثر خواهد بود.

به نظر می‌رسد روش و نظریه گفتمان لاکلا و موفه، برای پیشبرد کار از یک سو و تحلیل این موضوع از سوی دیگر قابلیت خوبی دارد، لذا در بخش مبانی نظری به شکل نسبتاً مبسوط به آن اشاره خواهیم داشت. همچنین از یک مدل سه وجهی که چگونگی

ارتباط سطوح ادراکی، کارگزاری و ساختاری با یکدیگر در آن نمایان می‌شود، برای پیشبرد کار استفاده خواهد شد.

پاسخ ما به پرسش و فرضیه ارائه شده این است که: چالش‌زبانی از نوع مفصل‌بندی مدل‌ولی و عدم هم‌مونیک شدن مدل‌ولی، اصلی‌ترین چالش روبروی تثبیت مردم‌سالاری دینی است. گفتمان‌های متفاوت از هر سو نتوانسته‌اند دال‌جدی مردم‌سالاری دینی - که حتی ظرفیت تبدیل شدن به یکی از دال‌های مرکزین گفتمان جمهوری اسلامی را دارد - به خود مفصل‌بندی کرده و معنای خاص و ویژه خود را تثبیت و هم‌مون سازند. این حالت به نوعی تعلیق و حتی تعویق معنایی - مدل‌ولی در مورد این دال‌جدی انجامیده است.

مجالهٔ مدل‌ول ساختاری یا کارگزاری در عدم تثبیت مردم‌سالاری دینی تنها پس از این مرحله قابل پیش‌بینی است. تعویق و تعلیق معنایی - شناختی، یا آنومی مدل‌ولی موجب می‌شود که مدل‌ول دینی هیچ‌کاری در حیطه‌های ساختار و کارگزار نیز حادث شود. به بیانی دیگر، پیش‌رو پیش از آنکه ساختارها و کارگزاران را تعیین‌کنندهٔ تثبیت یا عدم تثبیت مردم‌سالاری دینی بدانیم، می‌بایست این مسئله را یک پدیدهٔ زبانی - ادراکی ببینیم. اما پس از بازشناخت این تعلیق مدل‌ولی، به عوارض این تعلیق در حیطهٔ ساختار و کارگزار نیز که خود داستانی جدی و جذاب است، اشاره می‌کنیم.

تقدیر و تشکر

انسان‌ها در قراردادهای نانوشتهٔ اجتماعی معانی را خلق می‌کنند و آنگاه معانی بر آنها حکومت می‌رانند؛ تا روزی که باز در قراردادی جدید معانی جدیدی زاده شوند. معانی هرگز نمی‌میرند بلکه همواره زاده می‌شوند و تا بی‌نهایت ادامه دارند. در این پژوهش کوشیده‌ایم تا این روند را با استناد به مفهومی خاص و سرنوشت‌ساز در تاریخ معاصر ایران، یعنی مردم‌سالاری دینی، مورد آزمون قرار دهیم.

در این مسیر از حمایت و پشتیبانی شخص آیت‌الله عباسعلی روحانی، ریاست محترم پژوهشکدهٔ امام خمینی^(س) و انقلاب اسلامی بهره برده‌ام و لذا سپاس‌گزارشان هستم که بستر و زمینهٔ ایجاد این اثر، ثمرهٔ اعتماد و روحیهٔ متساهل ایشان نسبت به فضای علمی

پژوهشکده است. سپاس فراوان از معاون پژوهشی آقای دکتر امیر عظیمی و مساعدت مدیر پژوهش آقای دکتر حسن مهدی پور که مشفقانه و مشوقانه امکان پژوهش را فراهم آوردند. مشاوره‌های آقای دکتر یحیی فوزی در شناسایی نقاط مبهم و تاریک کار بسیار راهگشا بود. بی‌شک در این مسیر مدیون راهنمایی‌ها و حمایت‌های دکتر منصور انصاری هستم که همواره پشتیبان و آموزگارم بوده‌اند. تشکر از خانم دکتر وطنی مدیریت محترم کتابخانه و همکاران فرهیخته کتابخانه پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی که امکان استفاده از منابع را برایم فراهم نمودند. در انتها سپاس ویژه از جناب آقای سیده بد حسینی که زحمت آماده‌سازی اثر را به عهده داشتند و سرکار خانم‌ها اعظم سامانی، زهرا شیرخان‌زاده که بارها و بارها با دقت و حساسیت متن را مورد بازخوانی قرار دادند و بی‌غراق در این مسیر زحمت بسیار کشیده‌اند. ناگفته پیداست که تمامی قه‌ر و کاستی‌های اثر و مسئولیت نگارش و محتوا تنها به عهده اینجانب می‌باشد.

گیتی بورزکی